

Географската мисъл през вековете

ДОБРУДЖА В ТВОРЧЕСТВОТО НА ПРОФЕСОР АНАСТАС ИШИРКОВ

През 2013 г. се навършват две годишнини, на пръв поглед без връзка помежду си. Преди 145 години в Ловеч се ражда Патриархът на географската наука в България проф. Анастас Иширков. В Петербург преди точно 100 години на унизителна среща се приема Петербургският протокол, юридически стартиращ анексирането на територии на Добруджа от северната ни съседка Румъния. Настоящият материал е опит за ретроспекция на този период и хвърля поглед върху малко известни творби на проф. Ан. Иширков, отнасящи се до Добруджа.

Съществен дял в многоликото и разнопосочно творчество на проф. Анастас Иширков заемат изследванията и публикациите му за Добруджа – това е земя сантиментална и със особен геополитически заряд през първата половина на XX век. Съдбата ѝ определя веднага след Освобождението през 1878 г. голяма част от нейните северни територии да преминат в териториалния обхват на Румъния. Малко по-късно с Петербургския протокол от 26 април 1913 г. (по стар стил) се удовлетворяват стремежите на северната ни съседка за териториална експанзия на юг и те получават град Силистра в радиус от 3 km. С Букурещкия договор от 1913 г. и Ньойския договор от 1919 г. се узаконяват териториалните претенции на румънските власти за Южна Добруджа. В тази политическа обстановка редица родолюбиви българи посещават и описват Добруджа, като изострят общественото мнение в България за проблемите ѝ със завидна последователност и остро перо. Професор Анастас Иширков е един от най-активните измежду тях.

От творчеството на Професора публикациите му, свързани с Добруджа, са над 20 и са издадени на български, френски, немски езици. От направения библиографски анализ се установява, че той публикува 4 книги за Добруджа, от които 3 на френски език и една на немски, като две от тях с идентично съдържание, са издадени в Берн през 1917 и 1918 г. Статиите с тематика, отнасяща се до Добруджа, са над 15, главно на български език. Някои от тях са извадки от публикуваните книги на чужд език. Тематично те могат да се обособят в следните категории:

- Публикации, третиращи проблемите за името и границите на Добруджа;

- Публикации, отнасящи се до пътуванията на автора в Северна Добруджа;
- Комплексни публикации за Добруджа, природната и демографската ѝ характеристика.

Първата открита публикация датира от далечната 1898 г., отпечатана в сп. „Български преглед“ със заглавие: „*Ромънска Доброжа. Географски очерк*“. Най-късната по време на публикуване, открита и анализирана статия, е от 1930 г. Издадена е в сп. „Отец Паисий“ през 1930 г. със заглавие „*Българите във ромънското кралство*“. От същата година е и публикацията „*Брой и разпределение на българите във Добруджа във 1918 година*“, поместена в „Известия на етнографския музей“, София. Прави впечатление, че Иширков използва периодичния печат за разпространение на своите изследвания и размисли по отношение на Добруджа. Само през 1916–1917 г. в продължение на 3 месеца той публикува шест материала във вестник „Военни известия“ за границите, природногеографските условия на Добруджа и характеристика на отделни градове в румънската част на Добруджа.

Относно името „Добруджа“ Иширков в поредица от публикации отбелязва факта, че името се споменава за пръв път в латинския превод на Халкокондиловото съчинение от XV в., където името „Земя на Добротич“ от гръцки е преведено на Добруджа в латинския си вариант. Авторът застъпва тази теза в публикацията си „Физическа география“ в изданието „Добруджа“, излязло в резултат от научната експедиция „Добруджа – 1917 г.“. Потвърждава това и в работата си „Граници на Добруджа“ във в. „Военни известия“ от 25 декември, 1916 г. В статия в „Отечество“, бр. 1, 1917 г. авторът представя мнения на личности, като Ами Буе, д-р Алард, Убицини и др., които „разчитат“ името Добруджа като „продукт“ на славянската дума „добро“. Все пак Иширков не споделя това мнение и защитава тезата на Иречек, Каниц, Илиев, Хаджи Калфа и др., а именно, че наименованието Добруджа произлиза от името на Деспот Добротица (Добрица), полуавтономен васал на тези земи през втората половина на XIV в. Подкрепя това твърдение, анализирайки суфикса „ица“, което в местните наименования турците заменят с „ча“ и „джа“, т.е. Добротица или Добруджа. В първата си статия за тези земи от 1898 г. Иширков обаче наименоува тази земя „Доброжа“.

По отношение границите на Добруджа проф. Иширков изследва и публикува най-популярните за времето мнения на учени, общественици и пътешественици, обобщени в статията му „Граници на Добруджа“ във в. „Военни известия“ от 1916 г. Там той споменава, че според Хаджи Калфа „Добруджа се нарича земята, която се простира покрай Дунава от Силистра надолу и покрай черноморския бряг до Айтос“. По-късно, в края на XVII и началото на XVIII век, пише Иширков, молдовският източник Мирон Кости определя под името Добруджа цялата Дунавска България. И още: в същото съчинение Иширков отбелязва, че историкът Николай Христофорович Палаузов в „докладна записка“ до княз Горчаков от април 1854 г. определя обхвата на Добруджа от Силистра до Варна, а д-р Алард сочи като южна граница „линията, Силистра – Добрич – Балчик“. Уточнява, че тя се слива с Черно море чрез Батовска река. В същата публикация обобщава мненията на Ф. Каниц и К. Шкорпил, но прави собствени заключения, че така определена границата „не е физикогеографска, нито

етнографска, а съвпада до някъде с границата на гористата област Дели-Орман“. Отчитайки, че в обхвата на политическата граница на Добруджа попадат и части от Делиормана, авторът посочва, че „поради практически съображения, тая политическа граница ще смятам за южна граница на Добруджа“. Още повече, че в публикацията си „Къси напътни бележки върху Добруджа и Моравско“ (1917), Иширков затвърждава позицията си, че Добруджа няма естествена граница на юг. Все пак описва как местното население схваща тази граница (сборник „Добруджа“, 1917): „Ако се вслушаме как народът схваща южната граница на Добруджа, то се получава следната линия: от езерото Голтина край Дунава, на юг покрай с. Липница, Краново, между Кюсеайдън (дн. с. Голеш) и Кадикой (дн. с. Ведрина), Базаурт (разделено през 1941 г. на три села, от които днес съществуват Житница и Тянево), Карапелит, Хасъм Деде (дн. не съществува след заличаване на с. Ябълково) и Коркут (дн. с. Страхил, Вълчидолско). От последното село границата отива с източна посока до Халачлийски дол и от него по Батовска река до Черно море“.

Изключително сантиментални са публикациите на Професора за Северна Добруджа. Отново във в. „Военни известия“ (в статията „Добруджанската ромъно-българска граница“, брой 6, 1917 г.) той пише: „Берлинската ромънска Добруджа представляше краишник от трупа на България“. Допълва още, че „чрез Берлинския договор това откъсване на Северна Добруджа беше чувствителна загуба за нас, защото се лишихме от дунавската си естествена граница и изгубихме свързката на българите в Бесарабия“. По повод отнемането на Южна Добруджа чрез Букурещкия договор от 1913 г. пише: „В Букурещката ромънска Добруджа числото на романите е едва 6359 срещу 134 331 българи, в нея половин век се сади българска култура и засилва българския етнографски елемент, тя е тясно сраснала с българската държава и нейното откъсване от тялото на България докара последици, които се отразиха най-зле на моралното, политическото и стопанското състояние на останалите под ромънска власт българи“.

Във връзка с пътуванията си в Северна Добруджа само от 25 октомври до 30 декември 1916 г. проф. Иширков публикува поредица от статии с описание на градове като Кюстенджа (Констанца), Мачин, Исакча, Черна вода. Прави това отново във в. „Военни известия“. За Кюстенджа пише, че „има географско положение недобро, сравнено с това на Варна. Духат студени зимни ветрове, а лете често в тоя край морето е доста развълнувано“. През 1899 г. е наброявал 12 хил. души, докато сега те са 23 хиляди (1916 г. бел. на ред.). Установява бройката на румънците на 2/3 от всеобщото население, но не пропуска да спомене, че след Освобождението от турско робство българският етнос е бил много по-голям. За Исакча, наред с историческата справка за града пише, че старото българско име било Обрущица, а сегашното име е с турски произход, кръстен на името на турския светец Исак баба, чиито гроб бил в рамките на града. В същата публикация определя населението на града, възлизащо на 3529 души, от които само 127 българи и 1202 румънци. Използва подробната статистика на тулчанския префект Нининческу, а в неговата публикация „Романска Добруджа“ от 1898 г. използва малко по-различни данни за населението. В последната статия Иширков прави описание и на други градове в Северна Добруджа. Така например за Бабадаг пише следното: „Бабадаг за нас има голямо значение, за-

щото той лежи в центъра на най-гъстото българско население. И ако един ден българите се организират като си създадат единен централен духовен пункт, то трябва да се предпочете Бабадаг пред Тулча или Кюстенджа. Прииждането на чисто български елемент не ще секне никога, защото изворът му, чисто българските села около него, не може да се изчерпи лесно.“ Авторът посочва, че в него живеят 956 българи, срещу 904 румънци, 704 турци и други, но главно търговци са българите и арменците. За Сулина пише, че макар да има само две български търговски къщи, румънците са по-малко от гърците, чиито квартали с паянтови къщи са много повече от тези на румънското население. Описва още Мангалия, Меджидие и други населени места, като във всяка от характеристиките посочва по-малкия румънски етнически елемент от този на останалите етноси.

Опит за сериозен анализ на демографската ситуация в Северна Добруджа проф. Иширков прави, издирвайки и анализирайки много на брой и различни по тематика публикации. Според Страт, Убицини, Дотен, Колб, Джаксън и други автори определя населението на Добруджа между 134 хиляди и 300 хиляди. Изчислява градското население на 26 %, а селското на 74 %. Средната гъстота е ниска, едва 14 души на km², което според автора се отразява зле върху икономическото развитие. Прави подробен регионален анализ по окръзи (Тулчански и Кюстенджански). За произхода на населението пише: *„Българите в тази част на Добруджа са най-вече остатъци от ония многократни изселвания из Източна България, а най-много от Одринско, които са последвали отстъпването на русите след победоносните походи над Турция, като почнем от 1774 година и свършим с похода на Дибич-Забалкански, когато е станало най-голямото изселване (повече от 25 хиляди семейства)“*. Много от тях по-късно поемат обратно по родните си места (над 20 хил. семейства), но много от тях заселват празните села в Добруджа, като се почне от Тулча и се стигне до Стара планина при Провадия.

В публикацията си в сп. „Отец Паисий“ от 1930 г. „Българите в ромънското кралство“ проф. Иширков използва други данни, цитирайки статия на проф. Вайганд. Според посочения учен българите се настаняват в Северна Добруджа през 1806 г. и дори през 1829 г. Все пак Вайганд през 1900 г. публикува статия в Лайпциг, според която повече от 50 селища в Северна Добруджа са населени предимно с българи. По негови данни и тези на проф. Ст. Романски през 1916 г. там са живели не по-малко от 120 хиляди българи. Иширков с болка констатира, че *„българите в смесените села се поромънчват, предпочитат да говорят ромънски, който език учат в училищата и войската, използват в срещи с ромънци“*. По тази причина и според публикации на други автори (Вайганд и др.) Иширков посочва, че броят на българите през 1928 г. е вече 80 хил. души. В същия труд авторът прави и подробен демографски анализ на българското население в Бесарабия.

Проф. Иширков прави природногеографско описание в публикацията си „Физическа география на Добруджа“, поместена в сборника „Добруджа“. Това е едно издание от 1917 г., появило се в резултат на сериозни теренни изследвания на екип изявени авторитети, и освен Иширков участие вземат учени като проф. Ст. Романски, Ст. Чилингиров, проф. Михаил Арнаудов,

Васил Мишайков, Карел Шкорпил и др. По поръчка на военните власти те посещават тези територии, което е показателно за важноста на изследваната територия. И не само това – показва далновидността на властите да използват българската научна мисъл за решаване на военни, политически и геополитически задачи. Природната характеристика на Добруджа, написана от Иширков, включва подбродно описание на бреговата линия. Характеризира заблагените територии по делтата на р. Дунав, бреговете по Черноморското крайбрежие почти до устието на р. Батова, прави стопанска оценка на бреговата ивица като удобна за корабоплаване и търговия. В орохидрографско отношение характеризира скалния състав, изявените морфоскулптури, сравнява ги с големите планини, като Карпати и Алпи. В хидрографско отношение приема, че *„в Добруджа не могли да се образуват големи реки, защото страната е тясна и значителна найна част представя равнина, чиято вода се губи подземно; планините в Северна Добруджа са ниски, климатът е сух. Освен Дунав, който образува границата на Добруджа, в тая земя не навлиза река, чиито извор е във от нея.“* Характеризира климата и най-честите прояви на неблагоприятни климатични явления. По отношение на растителността, четейки статията, си представяме пасторалната картина на несъществуващ вече пейзаж: *„Добруджанските гори се отличават със своята гъстота, те са често преплетени с диви лози, повитак и дърветата покрити с много лишей. По-рано Северна Добруджа, особено околността на селата Атмаджа и Чокорово се е славела с хубав дървен материал за строене на кораби, и в Тулча много гърци са се занимавали с корабостроене“*. Отбелязва, че въпреки наличието на черничев масиви, развитието на бубарството е слабо. Преобладава отглеждането на ечемик, следвано от жито, а Силистренско се слави с добрата си реколта на фасул.

Специална публикация проф. Иширков отделя на характеристика на зимата в Добруджа. Отново във в. „Военни известия“ той пише, че тя е сурова, особено когато завейат източните и североизточните зимни ветрове. Имат скорост над 20 m в секунда и докарват *„страховити катастрофи“*. *В незащитените пристанища скелетата се трошат, лодки биват изхвърлени на брега, а параходи и гемии бягат навътре в морето...“*. Според автора средната температура в Добруджа е 11 °С, лятото е горещо (22 °С ср. температура), а зимата е много студена.

Може би най-важната публикация на проф. Анастас Иширков за Добруджа е със заглавие *„Къси напътни бележки върху Добруджа и Моравско“*, издадена в София през 1917 г. Това е едно кратко издание, само 21 страници, но е написано за нашите делегати на бъдещата мирна конференция. Играе роля на пътеводител, на стратегически документ, където територия и пространство се сливат във времето. Това показва мястото на географа професор Иширков сред тогавашните политически елити, но също така от съвременна гледна точка показва необходимостта от използването на географските познания и географската наука при решаване на политически и геополитически задачи и решаването на вътрешнодържавни въпроси и проблеми – така, както е било някога и както изявени географи начело с проф. Иширков умело са правели.

Библиографска справка на публикации на проф. Иширков за Добруджа:

1. Книги на френски език:

– La Bulgarie et la Dobroudja. Notices politiques et geographiques, Bern, 1918, p.32;

– La Dobroudja et les revendications roumaines. Extrait des Annales des Nationalites“ nom.5, Lausanne, 1918, p.16 (представя №4 от “Biblioteque de Peuples Balkaniques“)

– Les Bulgares en Dobroudja. Aperçu historique et ethnographique. Avec une carte, Bern, 1919, p.189

2. Книги на немски език:

– Bulgarien und die Dobrudscha. Politisch-geographische Notizen, Bern, 1917, 32 p.

3. Статии:

– Ромънска Добружа. Географически очерк. – Сп. Български преглед, V, (1898), кн.3, стр. 69–91, кн.4, стр. 71–98;

– Името Добруджа. – Сп. Отечество, IV, (1917), кн.1, стр. 11;

– Граници на Добруджа, XXV, 284, 25 дек.1916;

– Физическа география на Добруджа. – В: Съчинението „Добруджа“, издадено от Дружеството на учените, писателите и художниците (доклади от Научна експедиция Добруджа, 1917), София, 1918, стр. 1–43;

– Брой и разпределение на българите в Добруджа в 1918 година. – Известия на етнографския музей в София, VIII-IX (1930), стр. 29–54, Съ една карта;

– Добруджанската ромъно-българска граница. – Военни известия, т. XXVI, бр. 6, 1917, с.3

– Кюстенджа. – Военни известия, XXV, 234, 25 окт. 1916;

– Исакча. – Военни известия, XXV. 235, 26 дек. 1916;

– Мачин. – Военни известия, XXV. 289, 30 дек.1916;

– Черна вода. – Военни известия, XXV, 236, 27 окт.1916;

– Зимата в Добруджа. – Военни известия, т. XXVI, бр. 24, 1917, от 1 февруари;

– Българите в ромънското кралство. – Сп. Отец Паисий, год. III, бр. 7, 17 април 1930;

– Geographie physique de la Dobroudja. – В: Съчинението La Dobroudja, Sofia, (1918), стр. 1–43;

– Fisische Geographie der Dobrudscha. – В: Съчинението Dobrudscha, Sofia, (1918), стр. 1–32

Милен Пенерлиев
penerliev@yahoo.com